

HÜZEYLİYYE

(الهذيلية)

Mu'tezile âlimlerinden
Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ın
(ö. 235/849-50[?])
görüşlerini benimseyen grup
(bk. EBÛ'L-HÜZEYL el-ALLÂF).

HÜZÜN

(الحزن)

İnsanın maddî veya mânevî kayıp
ve eksiklerinden duyduğu
üzüntü için kullanılan
bir ahlâk ve tasavvuf terimi.

Klasik sözlüklerde çoğunlukla "istenmeyen bir durumun başa gelmesinden veya geçmişteki bir kayıptan duyulan keder, üzüntü" şeklinde tanımlanan **hüzün** (hüzn), **sürûr** ve **ferah** kelimelerinin karşıtı olarak gösterilir (*Lisânü'l-'Arab*, "hzn" md.; *et-Ta'rifât*, "el-hüzn" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "hzn" md.). Râgıb el-İsfahânî hüznü "kederden hâsıl olan iç sıkıntısı" şeklinde tanımladıktan sonra bu sıkıntının iradî olmadığını, bu sebeple Kur'an'da geçen "üzülme" veya "üzülmeyiniz" gibi ifadelerin gerçekte hüzünlenmeyi değil bu duyguya götüren davranışlardan sakınmayı öğütlediğini belirtir (*el-Müfredât*, "hzn" md.). Bazı kaynaklarda hüzün yerine aynı anlamda **gam** ve **hem** gibi kelimelerin kullanıldığı da görülür. Hz. Hatice ile Ebû Tâlib'in ölümleri Hz. Peygamber'i derinden üzdüğü için bu ölümlerin vuku bulduğu yıla İslâm tarihinde "senetü'l-hüzn" denilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de iki âyette hüzün, üç âyette aynı anlamda **hazen**, otuz yedi âyette de aynı kökten fiiller geçmektedir. Bu âyetlerin çoğunda müminlerin âhirette üzüntüsüz bir hayat yaşayacakları haber verilmekte (meselâ bk. el-Bakara 1/38; el-En'âm 6/48; Yûnus 10/62); Resûl-i Ekrem'e ve müminlere hitaben, inkârcıların kendilerine karşı haksız söz ve davranışlarından veya mâruz kaldıkları çeşitli sıkıntılardan dolayı üzülmemeleri, metin olmaları tavsiye edilmektedir (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/139, 153; el-Hicr 15/88; el-Ankebût 29/33). Yûsuf sûresinin 84 ve 86. âyetlerinde, Hz. Yûsuf'un başına gelenler sebebiyle babası Ya'küb'un çektiği şiddetli acı ve üzüntü hüzün kelimesiyle ifade edilmektedir. Hüzün ve türevleri hadislerde de değişik konularda kullanılmıştır. Bu hadislerin bazılarında ölüm gi-

bi acılı olaylar karşısında hüzünlenmenin normal olduğu (Buhârî, "Cenâ'iz", 44; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 24), Kur'an'ın hüzünlü bir ortamda indiği (İbn Mâce, "İkâme", 176), insanları hüzünlendiren sıkıntılı günahlarına kefâret olacağı (*Müsned*, VI, 157), Allah'ın musibetler sebebiyle yaş döken gözleri, hüzünlenen kalpleri azaba uğratmayacağı (Buhârî, "Cenâ'iz", 45, "Merdâ", 1; Müslim, "Cenâ'iz", 12, "Birr", 52), Hz. Peygamber'in acı ve hüzün veren sıkıntılara uğramaktan Allah'a sığındığı (Buhârî, "Cihâd", 74, "Da'avât", 35, 40; Ebû Dâvûd, "Vitr", 32) ifade edilir.

İslâm düşünce tarihinde hüzün konusunda biri özellikle Kindî'den itibaren felsefî çizgideki ahlâk kitaplarında, diğeri tasavvuf kitaplarında olmak üzere iki farklı yaklaşımın ortaya konduğu görülür. Bunlardan ilkinde hüzün, daha ziyade insanın dünyevî kayıplardan duyduğu ve kurtulmak zorunda olduğu olumsuz bir duygu, hatta tedavi edilmesi gereken bir tür hastalık olarak ele alınırken tasavvufî eserlerde daha çok âhiret kaygısı veya hayırlı bir işi başaramamaktan duyulan üzüntü için kullanılır ve olumlu bir durum kabul edilir.

Üzüntüyü bir ahlâk ve ruh sağlığı problemi olarak ele alan müslüman düşünürlerin ilki Ya'küb b. İshak el-Kindî'dir. Kindî'nin, başta Eflâtun'a isnat edilen *Risâletü Eflâtûn ilâ Furfûriyûs fi haқиқati nefyi'l-hem* (Abdurrahman Bedevî, s. 235-243) adlı apokrif eser olmak üzere çeşitli kaynaklardan faydalanarak kaleme aldığı anlaşılabilir *Risâle fi'l-hile li-def'i'l-ahzân* başlıklı eseri, ondan sonra hüzün konusunu işleyen bütün ahlâk âlimlerine ilham kaynağı olmuştur. Kindî'den sonra Ebû Bekir er-Râzî *et-Tıbbü'r-rûhânî* adlı eserinin yirmi birinci bölümünü zararlı düşünce ve kuruntuya, yirmi ikinci bölümünü kederden kurtulmaya ayırmış; Kindî'nin öğrencisi, Ebû Zeyd el-Belhî'nin tıp ve ahlâka dair *Meşâlihu'l-ebdân ve'l-enfûs* adlı eserinin ikinci bölümü olan ve sekiz babdan oluşan "Meşâlihu'l-enfûs" kısmının altıncı babında korku ve kaygının teskini, yedinci babında üzüntü ve ıstıraptan kurtulma, sekizinci babında insanın içine doğan kuruntu ve vesveseleri ortadan kaldırma konuları ele alınmıştır. İbn Sînâ'nın *Fi'l-Hüzn* adlı risâlesi, *Risâle fi'l-hile li-def'i'l-ahzân*'ın bir özeti olup farklı bir görüş ihtiva etmez. İbn Miskeveyh'in de *İlâcü'l-hüzn* adlı kısa bir risâlesi mevcuttur. Ancak İbn Miskeveyh, üzüntü ve ölüm korkusu problem-

lerini daha ayrıntılı olarak *Tehzîbü'l-ahlâk* içinde işlemiştir. Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* ile *Mizânü'l-'amel* ve *et-Tibrü'l-mesbûk fi naşîhati'l-mülûk*'te dünya tutkusu, üzüntü, ölüm ve ölüm korkusu konularında Kindî'nin *Risâle fi'l-hile*'sinden istifade ettiğini gösteren pasajlar bulunmaktadır. Nasirüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinde hem Kindî ve *Def'u'l-ahzân* isimleri zikredilmiş hem de muhtemelen İbn Miskeveyh vasiyatıyla Kindî'nin bazı görüşlerine yer verilmiştir. *Risâle fi'l-hile*'nin *Tehzîbü'l-ahlâk* ve *Ahlâk-ı Nâsırî* üzerindeki tesirleri Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserine de yansımış, nihayet daha çok *Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî* adlı eseriyle tanınan Muhyî-i Gülşenî'nin felsefî geleneğe göre yazılmış olan *Ahlâk-ı Kirâm* adlı eseri de Kindî tesirinden nasibini almıştır.

Kindî'nin *Risâle fi'l-hile li-def'i'l-ahzân*'ında ahlâk bir "tıbb-ı rûhânî" olarak ele alınmış; daha sonra Ebû Bekir er-Râzî'nin kendi ahlâk kitabına isim olarak vereceği bu tabir Kindî tarafından kullanılmamışsa da Kindî'nin eseri, kontrolsüz öfke ve şehvet gibi temel duygu ve ihtirasların baskısıyla ortaya çıkan taleplerin, mutsuzluk ifadeleri olan üzüntü, kaygı ve ölüm korkusu gibi duygusal tezahürlerin insanın ahlâkî yetkinliğine engel olacağı düşüncesini işlemiştir.

Kindî hüznü, "Sevilen şeylerin elden gitmesinden veya amaçlanan şeylerin elde edilememesinden doğan nefsanî (psikişik) bir elemdir" şeklinde tarif eder (*Risâle fi'l-hile li-def'i'l-ahzân*, s. 6). Aynı veya benzer tanımların yukarıda işaret edilen eserlerde de tekrar edildiği görülür (meselâ bk. Ebû Zeyd el-Belhî, s. 304, 315; Ebû Bekir er-Râzî, s. 65). Kindî'ye göre ahlâk bir bakıma ruh sağlığı olduğuna, yersiz üzüntü, kaygı ve korkular da bu sağlığı bozduğuna göre bu rahatsızlıkların tedavi edilebilmesi öncelikle onların sebeplerinin bilinmesine bağlıdır. Kaynaklarda bu sebepler, "sevilen şeylerin kaybedilmesi ve amaçlanan şeylere ulaşılmaması" şeklinde özetlenmiştir. İçinde yaşanan oluşma ve bozulma (kevn ve fesad) âleminde kayıplardan kurtulmak mümkün olmadığına göre insan, değişen ve elden giden geçici nimet ve imkânlar yerine her zaman kalabilen ahlâkî ve akıl erdemleri aramalı, Kindî'nin deyimleriyle seveceği şeyleri "akıl âlemi"nden seçmelidir. Değişken olan tabiat dünyasında duygusal haz ve menfaatlerin sürekli olmasını istemek

imkânsız olanı istemektir; çünkü bu isteğin gerçekleşmesi tabiat düzenine aykırıdır.

Üzüntünün sebepleri konusundaki bu fikirler daha sonraki ahlâkçılar tarafından da kabul edilmekle birlikte Kindî'nin aşırı zühd anlayışını benimsemeyen âlimler de olmuştur. Meselâ Ebû Bekir er-Râzî, bir tabip olarak insanın bütün üzüntülere karşı bir çare olmak üzere bedenî ve madî ihtiyaçlarını uygun biçimde karşılaması gerektiği düşüncesiyle Kindî'ye göre daha realist bir tutum izlemiştir. Aynı şekilde Kindî'nin üzüntüye düşmemek için bir tür inzivâ hayatını öğütlemesine karşılık öğrencisi Ebû Zeyd el-Belhî sosyal hayata katılmanın önemi üzerinde durmuş, gerek bu hayata katılmanın gerekse yararlı işlerle uğraşarak zihni üzüntü ve korku gibi patolojik durumlardan uzak tutmanın faydalarını önemle vurgulamıştır.

Kaynaklarda hüzün psikolojik acıların bir çeşidi olarak görülür ve insanın değişik ıslah yollarıyla bedenî acılardan kurtulmaya çalıştığı gibi üzüntüyü de belli tedbirlerle gidermesi istenir. Bunlar ahlâkî tedbirlerdir, dolayısıyla nefsin hüzünden kurtarılması da ahlâkî tedavi ile mümkün olur. Bu tedavinin yolları üzüntü veren eylemlerden kaçınmak, musibetleri tabii karşılamak, bu dünyada musibete uğramanın kaçınılmaz olduğunu, hiç musibete uğramamak şeklindeki bir isteğin tabiatla çeliştiğini düşünmek, el altında bulunan imkânların asıl sahibinin Allah olduğunu ve O'nun emanetini dilediği yolla bir kimseden alarak bir başkasına verebileceğini akıldan çıkarmamaktır. Kindî hakîmâne bir ifadeyle kaybedilmeye elverişli bütün dileklerde musibet, geçici olan her şeyde acı ve keder, imkânsız olanı ummakta üzüntü ve sıkıntı, her kaygısızlığın sonunda korku bulunduğunu belirterek bu görüşünü de uzun uzun anlattığı "gemi yolcuları" istiaresiyle destekler (*Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-aḥzân*, s. 23-27). İnsanlar, bu dünyada asıl yurtlarına doğru deniz yolculuğu yaparken bazı ihtiyaçlarını temin etmek üzere bir adaya uğrayan yolcular gibidir. Bu yolculardan bir kısmı ihtiyaçlarını giderip hemen gemiye döner ve en rahat yerlere otururlar; bazıları arazinin güzelliklerine kapılıp oyalanırlar, bu yüzden gemiye geç gelir ve hem uygun yerler bulamazlar hem de adadan topladıkları çiçekler, kıymetli taşlar yolculuk boyunca başlarına dert olur. Bir grup ise gemiyi büsbütün unutarak

tabiatın çekiciliğine kendilerini kaptırır ve geminin kalktığını bile farketmezler; sonunda acılar içinde kıvrılarak ölürlər. İşte dünyanın çekiciliğine kapılarak ölümden sonraki hayatı unutanların âkıbeti budur.

İslâm düşünürleri, üzüntü ve kaygının başlıca sebepleri arasında yer alan ölüm korkusu üzerinde de durmuş ve bu korkunun yersizliğini gerekçeleriyle anlatmışlardır. Buna göre sanıldığı aksine ölüm kötü değildir; ölüm olmasaydı insan da olmazdı. Çünkü insan "akıllı ve ölümlü bir canlı" diye tanımlanır. Ölüm mutlak bir yok oluş değil, gerçek, sürekli, özgür ve daha yüksek bir hayata geçiştir. Şu halde insanın ölümden korkmasının temelinde akıl yoksunluğu, kontrolsüz şehvet ve öfke duygularından kaynaklanan tutkular yatmaktadır. Kindî'nin ifadesiyle "kralları köleleştiren" şey bu duygulardır; bu sebeple hastalıkların en tehlikelisi nefsin hastalığıdır. İnsanın başlıca görevi bu duyguları yenerek gerçek özgürlüğünü elde etmesidir; iki dünyanın mutluluğu da buna bağlıdır.

Üzüntü problemi üzerinde önemle duran diğer bir İslâm âlimi de İbn Hazm'dır. Onun *el-Aḥlâk ve's-siyer fi müdâvâti'n-nüfûs* adlı eserinin ilk sayfaları özellikle lezzet ve keder konularını işlemekte olup müellif isim vermemekle birlikte lezete getirdiği olumsuz içerik konusunda Râzî'den, keder ve üzüntüyü yenme konusunda da Kindî'den faydalanmıştır. Nitekim Râzî gibi İbn Hazm da lezzeti elem veya kederin giderilmesinden duyulan haz ya da mutluluk şeklinde açıklamakta, fakat insanların pek çok amaç arasında yalnız bir ortak amaç taşıdıklarını, bunun da kederden kurtulma olduğunu ifade etmektedir. İbn Hazm, çeşitli nimet ve imkânlardan örnekler vererek kişinin bunları istemesinin temelinde bunların yokluğundan dolayı baş gösteren keder olduğunu belirtmektedir. İbn Hazm'ın üzüntüyü yenmenin yolları hakkındaki görüşleri dinî ağırlıklıdır. Kindî, Ebû Zeyd el-Belhî, Ebû Bekir er-Râzî gibi düşünürlerin üslûbu tamamen felsefî iken İbn Hazm açıkça dinî kavramlar kullanmaktadır. Meselâ Kindî, elde edilmek istenen şeylerin insanı üzüntüye götürmemesi için isteklerin "akıl âlemi"nden seçilmesi gerektiğini söyleyerek felsefî bir üslûp kullanırken İbn Hazm bunu dinleştirecek sonu üzüntüye varan şeyin dünyevî istekler, üzüntüden uzak olanınsa âhîret için yani Allah için amel olduğunu

belirtmiştir (*el-Aḥlâk ve's-siyer*, s. 13, 15-16).

Üzüntü ve ölüm korkusu meselesinde *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-aḥzân*'la paralellik göstermesi sebebiyle anılması gereken bir eser de Râgıb el-İsfahânî'nin *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a* adlı dinî-felsefî içerikli ahlâk kitabıdır. Râgıb el-İsfahânî, "Kederin tedavisi ve korkunun yenilmesi" başlığı altında konuyu incelerken Kindî'nin adını vermeden *Risâle fi'l-hîle*'deki bazı ifadeleri tekrar etmektedir (s. 332). Bu arada İslâmî eserler içinde ilk defa Kindî'nin aktardığı, "Niçin hiç kederlenmiyorsun?" sorusu ve Sokrat'ın buna verdiği, "Çünkü kaybettiğimde beni kederlendirecek şeyler edinmiyorum" cevabı bazı benzerleriyle birlikte *ez-Zerî'a*'da da yer almıştır (s. 333). Gelecekteki bir musibet ve zarar beklentisiyle şimdiden üzüntüye kapılmanın yersizliğine ilişkin açıklamalar da (s. 333) *Risâle fi'l-hîle*'ye dayanır. Ölüm korkusunun sebepleri ve korkunun yenilmesine ilişkin ifadelerle anne karnındaki çocuğun dünyaya gelmeyi istememesi gibi insanların da ölümden sonraki hayata geçmeyi istememelerine, yani ölümden korkmalarına ilişkin ifadeler de bir ölçüde Kindî'nin görüşlerini hatırlatmaktadır. Ancak *ez-Zerî'a*'da hâkim ahlâkî anlayış, *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-aḥzân*'daki Stoa durgunluğu ve kinik tecerrüdünden çok Kur'an ve Sünnet'te gözlenen itidal anlayışıdır.

Gazzâlî'nin özellikle *Mizânü'l-âmel*'inde üzüntüyle ilgili konulara yaklaşımı Kindî, Râzî ve İbn Miskeveyh çizgisinin devamı mahiyetindedir. Nitekim eserin "Dünyada üzüntüyü yok etmenin yolu" başlığını taşıyan kısmında Kindî gibi Gazzâlî de üzüntüyü zâhidâne bir anlayışla ele almakta ve bu olumsuz duygunun yanlış gayelere, yani mal ve mevkiye yönelmekten kaynaklandığını söylemektedir. Sokrat'ın keder ve üzüntüden nasıl korunabileceğine ilişkin soruya verdiği cevabı Sokrat'ın adını anmadan Gazzâlî de aktarmıştır. İbn Hazm ve Râgıb el-İsfahânî gibi Gazzâlî de Stoa ahlâkını yansıtan bu görüşleri İslâmleştirmiş, ayrıca özellikle Gazzâlî konuyu tasavvufa yakınlığı dolayısıyla tamamıyla tasavvufî çehreye sokmuştur. Gazzâlî, *Mizânü'l-âmel*'de üzüntü ve ölüm korkusunu hem Kindî ve Râzî'nin kullandığı felsefî dille hem de İslâmî naslarla işlemiştir.

Gazzâlî, *et-Tibrü'l-mesbûk fi naşıḥati'l-mülûk* adlı kitabında Kindî'nin *Risâle fi'l-hîle*'deki gemi yolcuları örneğini

geniş bir şekilde ele almıştır (s. 151-153). Bununla birlikte Gazzâlî konuyu dinî unsurlarla destekler. Aslı Stoalı filozof Epiktetos'a ait olan böyle bir hikâyeyi Gazzâlî'nin İslâmî unsurlarla süslemesi ilgi çekicidir. Yine hikâyenin aslından ve Kindî versiyonundan farklı olarak Gazzâlî gemiye ilk dönenleri takvâ sahibi müminlere, manzaranın çekiciliğine kapılarak orada kalanları Allah'ı ve âhireti unutup kendilerini büsbütün dünyaya kaptıran ve yalnız dünya için çalışan kâfirler ve müşriklere benzetmiş, yine Kindî'den farklı olarak bunların durumuna bir âyetle (en-Nahl 16/107) açıklık getirmiştir. Gazzâlî'nin, *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-aḥzân* tesirinin daha geniş olarak görüldüğü diğer bir eseri de *İhyâ*'dır. Kindî'nin, alışkanlıkların ahlâka tesirine ilişkin görüş ve açıklamalarıyla örnek olarak sıraladığı zalim, kumarbaz ve kadınlığa özenen adam tipleri, *İhyâ*'nın III. cildini oluşturan "Rub'u'l-mühlikât"ın nefis terbiyesi ve ahlâka ayrılan ikinci bölümünde benzer ifadelerle tekrar edilmiştir (III, 58-60).

Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinde üzüntü, ölüm korkusu ve bunların sebepleriyle korku ve özellikle ölüm korkusunun tanımı, mahiyeti ve bu korkuların yenmenin yolları hakkında yaptığı açıklamalar, büyük ölçüde *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-aḥzân*'daki görüşlerin tekrarı mahiyetindedir. Bu arada Tûsî, ilk defa yine Kindî'ye ait *Risâle fi ḥudûdi'l-eşyâ' ve rûsûmihâ* adlı eserde geçen "tabii ölüm" ve "iradî ölüm" şeklindeki meşhur Sokratik düşünceyi de tekrar ederek (*Ahlâk-ı Nâsırî*, s. 188 vd.) üzüntü ve ölüm korkusu konularını daha ayrıntılı biçimde ele almıştır.

Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si ile Muh-yî-i Gülşenî'nin *Ahlâk-ı Kirâm*'ında Kindî ve *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-aḥzân* isimleri zikredilerek nefsin hastalıkları ve tedavi yolları içerisinde artık iyice gelenekleşmiş olan "ölüm korkusunun çaresi" ve "üzüntünün çaresi" konularına da gelenek çerçevesinde yer verilmiş, büyük ölçüde İbn Miskeveyh ve Tûsî'yi hatırlatan yorumlar yapılmıştır.

Hâce Abdullah Herevî'nin *Menâzilü's-sâ'irîn* adlı eserinde verdiği hüzün tanımı Kindî'den itibaren felsefî mahiyetteki ahlâk kitaplarında tekrarlanan tanımı hatırlatmaktadır. Ancak bütün mutasavvıflar gibi Herevî de dünyevî imkânlarla önem vermediği için bunların yokluğundan veya elden gitmesinden dolayı üzülmeyi söz

konusu bile etmemiş, meseleyi sâlikin Allah ile ilişkisi açısından ele almış, bu suretle hüzün terimini "dünyevî veya nefsanî bağlar yüzünden Allah'a yakınlaşamayan, O'nunla ünsiyet kuramayan sâlikin bu ayrılıktan duyduğu acı ve keder" anlamına gelecek bir konumda kullanmıştır. Herevî, bazı sahâbîlerin maddî imkânsızlıkları sebebiyle Tebük Seferi'ne katılamamaktan dolayı hissettikleri büyük üzüntüden takdirkâr bir üslûpla bahseden âyete (et-Tevbe 9/92) dayanarak hüzünü tasavvufî faziletler arasında gösterir. Afîfüddin et-Tilimsânî de *Menâzilü's-sâ'irîn*'e yazdığı şerhte (I, 119) hüzünün bir fazilet ve yüksek makam olduğunu belirtir. Hatta Herevî hüzün duymamayı da bir hüzün sebebi saymıştır. Zira hüzün, kulun ilâhî mazhariyetlere yönelik istek ve arayışının bir ifadesidir. Şu halde üzüntü çekmeyip rahat içinde olmak bir eksikliktir. Bu yüzden sūfî üzülemediği için de üzülmür; ağlayamadığı için de ağlar (İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 546). Çünkü hüzün, sūfîyi içinde bulunduğu durum hakkında sürekli düşünmesini ve kendini yetersiz görmesini sağlayan yapıcı bir şuur hali, nefsi temizlemenin ve daha yüksek makamlara doğru geliştirmenin bir aracıdır. "Hüzün sahibinin bir ayda katettiği yolu hüzün çekmeyen bir yılda kateder" sözü (Hasan Şerkâvî, s. 122-123) bu hususa işaret etmektedir. Bu sebeple olmalıdır ki Herevî hüzünü havf, işfâk, huşû, zühd, vera' gibi aynı mahiyetteki tasavvufî erdemlerin başında göstermiştir.

Tasavvufta bu anlamıyla hüzün çok eski bir geçmişine sahiptir. Bazı zâhid sahâbîler, âhiret kaygısı ile ibadet ve iyiliklerini yetersiz görmekten büyük bir üzüntü duyuyorlardı. Daha sonra Hasan-ı Basrî'nin önderliğinde Basra'da oluşan zühd okulunun temel özelliği de hüzün, havf ve bükâ kelimeleriyle özetlenir. Nitekim Ebû Nuaym Hasan-ı Basrî'yi "korku ve hüzünle dost olmuş, kaygı ve kederle kaynaşmış, uyku ve istirahati yitirmiş" şeklindeki nitelemelerle tanıtır (*Hilye*, II, 131-132). Hasan-ı Basrî'ye göre âhiretin ebediliğine karşılık dünya hayatının sonlu ve sınırlı oluşu, bunun farkında olan ve ölümlü en tesirli vaaz olarak algılayan müminde kaçınılmaz olarak bir hüzün hali doğurur; bu hal kişiyi bir sorumluluk ve kendini yargılama (muhasabe) bilincine, kısa dünya hayatının her anını değerlendirmeye iradesine yöneltir. Şu halde hüzün patolojik bir ârıza olmayıp mümini muhasabe, tövbe gibi ahlâkî makamlardan geçi-

rerek sâlih amellere götüren yapıcı bir bilinç halidir (*a.g.e.*, II, 132-133). Bu sebeple Hasan-ı Basrî, "Mümini dini konusunda ancak korku ve hüzün rahatlatılabilir" diyordu. Kur'an-ı Kerim'in de genellikle inananların kalplerine korku ve kaygı salan tarafı üzerinde zihnini yoğunlaştıran Hasan-ı Basrî, Kur'an'ı doğru okumuş ve ona iman etmiş bir kimsenin mutlaka hüzünün artacağını, korkusunun şiddetleneceğini ve göz yaşlarının çoğalacağını belirtiyordu. Hüzünlü ve soluk yüzlü olmayı Kur'an'a inanmanın âlâmeti olarak görüyor (Ali Sâmî en-Neşşâr, III, 134), öldükten sonra kendisini rüyasında son derece sevinçli ve mutlu bir halde gören ve bunun sebebini soran Mâlik b. Dînâr'a, bir insanın dünya hayatında hüzünü ne kadar sürekli olursa âhirette de sevincinin o kadar sürekli olacağını söylüyordu (İbnü'l-Cevzî, s. 19).

Hasan-ı Basrî'nin yüksek dinî duyarlılığı, geniş bilgi ve kültürü, siyasî ve sosyal etkinliği gibi seçkin özellikleri sayesinde korku ve hüzne dayalı tasavvufî anlayış Basra'yı aşarak Horasan'dan Mısır'a kadar İslâm dünyasının pek çok merkezine yayılmışsa da özellikle Râbia el-Adeviyye'nin önderliğinde gelişen yine Basra merkezli diğer bir tasavvufî çizgide korku, kaygı ve hüzün yerine sevgi, ümit ve iyimserliğe ağırlık veren anlayışın hâkim olduğu görülür. Ayrıca Hasan-ı Basrî çizgisindeki sūfîlerin hüzünü bir fazilet saymalarını tenkit edenler de olmuştur. Meselâ Takıyyüddin İbn Teymiyye, dinî konularda bile olsa hüzünlenmemek gerektiğine işaret eden âyetlerden örnekler vererek hüzünün bir duygu olarak ne fayda sağlayacağını ne de zararı önleyeceğini belirtir. Şu halde üzüntünün kendisi değil sebepleri ve sonuçları önemlidir. Buna göre meselâ dinî bir olumsuzluktan veya müslümanların başına bir sıkıntı gelmesinden dolayı üzülen bir kimse, üzüntü duygusundan dolayı olmasa da içindeki iyilik sevgisinden dolayı sevap kazanır. Buna karşılık insanın iyilik iradesini zayıflatan ve Allah'ın buyruklarını ihmal etmesine yol açan üzüntüler de günah sebebidir (*Mecmû'u fetâvâ*, X, 16-17). İbn Kayyim el-Cevziyye de âyet ve hadislerden deliller getirerek hüzünün istenen ve amaçlanan bir hal olmadığını, bir faydasının da bulunmadığını, aksine bu tür duyguların kuldaki seyrü sülûk şevkini kırdığını, iradeyi aşındırdığını ileri sürer. İbn Kayyim mutasavvıfların, hüzünün fazilet olduğuna delil olarak gösterdikleri âyet ve hadisleri yanlış yorumladıklarını ileri sürmekte, ayrıca bu

konudaki bazı hadis ve haberlerin sahih olmadığını ifade etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hzn" md.; a.mlf., *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*, Kahire 1405/1985, s. 330-339; *Lisânü'l-'Arab*, "hzn" md.; *et-Ta'rifât*, "hzn" md.; *Tacü'l-'arûs*, "hzn" md.; *Müsned*, VI, 157; Buhârî, "Cenâ'iz", 44, 45, "Merdâ", 1, "Cihâd", 74, "Da'avât", 35, 40; Müslim, "Cenâ'iz", 12, "Birr", 52; İbn Mâce, "İkâme", 176; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 24, "Vitr", 32; Kindî, *Resâ'il*, I, 172-173; a.mlf., *Risâle fi'l-hile li-def'i'l-ahzân* (nşr. Abdurrahman Bedevî, *Resâ'il felsefiyye* içinde), Beyrut 1983, s. 6-32; Ebû Bekir er-Râzi, *et-Tıbbü'r-rûhânî* (nşr. P. Kraus, *Resâ'il felsefiyye* içinde), Kahire 1939 → Beyrut 1982, s. 61-69, 92-96; Ebû Zeyd el-Belhî, *Meşâlihu'l-'ebdân ve'l-enfûs* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1984, s. 304, 315; Ebû'l-Hasen el-Amîrî, *es-Sa'ade ve'l-is'ad* (nşr. A. Abdülhalim Atıyye), Kahire, ts. (Dâr'us-Sekâfe), s. 189-195; İbn Miskeveyh, *Fi'ilâci'l-hüzn* (nşr. L. Şeyho v.dğr., *Maakâlât felsefiyye* içinde), Beyrut 1911, s. 114-117; a.mlf., *Tehzîbü'l-ahlâk*, Beyrut 1398, s. 175-183; İbn Sînâ, *Risâle fi mahiyeti'l-hüzn*, Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 1928/4; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 131-133; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer* (nşr. Ahmed Mekki et-Tâhir), Beyrut 1405/1985, s. 11-16; Herevî, *Menâzil*, s. 11; Gazzâlî, *Mizânü'l-'amel*, Kahire 1973, s. 157-165; a.mlf., *İhyâ'* (Beyrut), III, 58-60, 217-218, 263; IV, 493-498; a.mlf., *et-Tibrü'l-mesbûk-fi naşihati'l-mülûk* (nşr. M. Ahmed Demec), Beyrut 1407/1987, s. 151-153; İbnü'l-Cevzî, *el-Hasan el-Başrî*, Kahire 1931, s. 19; Nasîrüddîn-i Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî* (nşr. Müctebâ Minovî – Ali Rızâ Haydarî), Tahran 1369 hş., s. 186-193, 196-202; Afîfüddin et-Tilimsânî, *Menâzilü's-sâirîn: Şerhu Tilimsânî*, Tunus 1989, I, 119-122; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, X, 16-17; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, I, 542-548; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak 1248, I, 134-142; Muhyî-i Gülşenî, *Ahlâk-ı Kirâm*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2261, vr. 52^a-59^a; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'e-tü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1978, III, 122-137; Abdurrahman Bedevî, *Eflâûn fi'l-İslâm*, Beyrut 1402/1982, s. 235-243; M. Mustafa Hilmi, *el-Hayâtü'r-rûhiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1982, s. 87-91; Hasan Şerkâvî, *Mu'cemü' elfâzi's-süfiyye*, Kahire 1987, s. 122-123.

MUSTAFA ÇAĞRIRCI

HÜZÜN

(bk. İSTİHZA).

Nevâda hümâyün makamı dizisi

Nevâda hicaz dörtlüsü | Gerdâniyede bûselik beşlisi

Yerinde hüzzam beşlisi

Yerinde hüzzam makamı dizisi (ikinci şekil)

İkinci şekil hüzzam makamı dizisi

HÜZZAM

(هزّام)

Türk mûsikisinde bir birleşik makam.

Dizisi, yerindeki hüzzam beşlisine eviç perdesinde bir hicaz dörtlüsünün eklenmesinden meydana gelmiştir:

Yerinde hüzzam makamı dizisi

Yerinde hüzzam beşlisi | Eviçte hicaz dörtlüsü

Yukarıdaki dizide aynı zamanda nevâ perdesi üzerinde bir hicaz dörtlüsünün de mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Hüzzam makamının seyri esnasında bu hicaz dörtlüsünün bir hümâyün dizisi şeklinde tiz tarafa doğru uzandığı ve tabii olarak da eviç perdesindeki hicaz dörtlüsünün yerini gerdâniyede bir bûselik beşlisine terkettiği görülür. Yeni teşekkül eden bu hümâyün dizisine hüzzam makamında çok rağbet edilir. Eviç perdesi üzerindeki hicaz dörtlüsü ise bazan küçük bir geçki olarak yer alır, bazan da hiç kullanılmaz. Bu durumda hüzzam makamını, "Yerindeki hüzzam beşlisine eviç perdesinde bir hicaz dörtlüsünün ve nevâ perdesi üzerindeki hümâyün dizisinin eklenmesidir" şeklinde tarif etmek daha doğru olur.

Makamın temelini teşkil eden hüzzam beşlisi bir tam beşlidir. Bunun dördüncü sesi olan hisar perdesi (bakiye bemollü mi), 1 veya 1,5 koma daha dik olması gereken bir perdedir. Ancak bugün kullanılan Arel-Ezgi-Uzdilek nazariyatında bu perdeyi gösterecek bir başka işaret bulunmadığı için mecburen bakiye bemolüyle gösterilen ses icrada daha dik basılır. Bu durumda, hüzzam beşlisinin 4. aralığı olan artık ikili aralığı da aynı sebeple 12 koma olmayıp yaklaşık 10,5 veya 11 koma olacaktır. Esasen hüzzam makamındaki hisar perdesi, iniş-çıkış cazibesıyla yahut seyre karışan başka çeşni ve diziler sebebiyle çok değişken bir perde özelliğini taşımakta-

dır. Bu değişkenliğe sebep olan çeşniler makamın oldukça birleşik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyar. Hüzzam makamı seyri esnasında yukarıda zikredilen dizi ve çeşnilere ilâve olarak zaman zaman eviçte segâh dörtlüsü, dik hisarda nikriz beşlisi, nevâda uşşak dörtlüsü, segâhta tam veya eksik segâh beşlisiyle yine aynı perdede tam veya eksik ferahnâk beşlisi gibi çeşnilere de yer verildiği görülmektedir.

Nota yazımında donanımına si için koma bemolü (segâh), mi için bakiye bemolü (hisar) ve fa için bakiye diyezli (eviç) yazılır, gerekli diğer değişiklikler eser içinde gösterilir. Makamın yedeni portenin ikinci aralığındaki bakiye diyezli lâ (kürdî) perdesi, durağı segâh perdesi, güçlüsü nevâ perdesi olup bu perdede hicaz çeşniyle makamın yarım kararı yapılır.

İnici-çıkıcı bir seyir takip eden hüzzam makamında, yukarıda sözü geçen çeşnilerin bulunduğu perdeler aynı zamanda bu çeşnilerle yapılan asma kararların da perdeleridir. Bunlardan başka ayrıca rast perdesinde rast çeşniyle, düğâh perdesinde uşşak çeşniyle asma kararlar yapılabilir. Bu durumda yerinde bir basit sūzinak dizisiyle bir karcıgar dizisi meydana gelir. Rast ve düğâh perdelerinde yapılan bu asma kararlar, aynı zamanda makamın pest tarafındaki genişlemesinin bir kısmını teşkil eder. Ancak tam kararın muhakkak yerindeki hüzzam beşlisiyle yapılması gerekir.

Yapısı gereği tiz taraftan esasen yeterli genişlikte olan hüzzam makamı pest taraftan da genişler. Bu genişleme esnasında oluşan basit sūzinak ve karcıgar dizilerinden yukarıda bahsedilmişti. Bu yakınlık dolayısıyla sūzinak, karcıgar ve hüzzam makamları iç içe olarak düşünülmüştür.

Yerinde karcıgar makamı dizisi

Nevâda hicaz beşlisi

Yerinde rast beşlisi | Nevâda hicaz dörtlüsü

Yerinde hüzzam beşlisi

Yerinde basit sūzinak makamı dizisi

Hüzzam makamının seyri sırasında segâh veya hüzzam çeşnili asma kararlar yapılırken kararı kuvvetlendirmek için lâ bakiye diyezli kürdî perdesi yeden olarak kullanılır. Eğer bu perde değiştirilmeden irak perdesine kadar inilirse bu, eviç perdesinde bulunan hicaz çeşnisinin alt si-